

EXPEDITIE

HEILIGE HUISJES

ERFGOEDPROJECT VOOR GROEP 7-8

Docenten-
handleiding

erfgoed brabant
academie

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	4
Doelgroep	5
Doelen	5
Onderwijsmateriaal	5
Opzet project en tijd	5
Les 1 Voorkennis activeren	6
Les 2 Zinvol beleven	7
Les 3 Eindopdracht	8
Bijlagen	
Antwoordmodellen	9
Begrippenlijst	11

EXPEDITIE HEILIGE HUISJES

VOORWOORD

De één gaat op zondag naar de kerk, de ander op zaterdag naar de synagoge en weer een ander gaat tijdens de Ramadan elke avond naar de moskee. Maar wie gaat waar naartoe en waarom?

Het project **Expeditie Heilige Huisjes** neemt je mee op ontdekkingsstocht langs Heilige Huisjes. Aan de hand van vragen in hun logboek ontdekken de leerlingen wereldgodsdiensten en leggen ze tegelijkertijd de link naar het religieuze erfgoed in hun eigen omgeving. Daarvoor openen religieuze gebouwen in Noord-Brabant hun deuren.

In **Expeditie Heilige Huisjes** ontdekken leerlingen wat die gebouwen betekenen, wat ze zeggen over de mensen die er komen, wat zij belangrijk vinden in hun leven, maar vooral ook hoe leerlingen zelf betekenis geven aan deze bijzondere gebouwen. Veel plezier met Expeditie Heilige Huisjes!

DOELGROEP

Groep 7 en 8

DOELEN

- De leerling kan de waarde van erfgoed beschrijven en benoemen waarom het de moeite waard is om dit erfgoed te bewaren voor later.
- De leerling kan vragen stellen bij erfgoed en in samenwerking met anderen verschillende bronnen raadplegen en informatie opzoeken om de vragen te beantwoorden.
- De leerling kan erfgoed in de eigen omgeving koppelen aan onderwerpen in de regionale/nationale geschiedenis.

ONDERWIJSMATERIAAL

- Logboek met opdrachten ter voorbereiding in de klas en kijkwijzer voor gebruik op locatie.
- Docentenhandleiding.
- Filmpjes op www.erfgoedbrabantacademie.nl/expeditieheiligehuisjes.

OPZET PROJECT EN TIJD

Het project bestaat uit drie onderdelen:

1. Voorbereiding in de klas (ca. 2 uur).
2. Bezoek op locatie(s) (ca. 1,5 uur per locatie).
3. Eindopdracht in de klas (minimaal 1, maximaal 2,5 uur, afhankelijk van de gekozen opdracht).

De leerlingen verzamelen tijdens de voorbereidingslessen in de klas en tijdens het locatiebezoek allerlei informatie. Deze informatie hebben zij nodig voor het uitvoeren van de eindopdracht. Voor die eindopdracht zijn verschillende uitwerkingen mogelijk: een bijzonder gebouw, een bedreigd gebouw of een gebouw met verhalen. Op pagina 8 vindt u suggesties voor nadere uitwerking.

VOORBEREIDING

Regel de volgende punten ter voorbereiding op de lessenserie:

- Vraag de leerlingen voor les 1 een voorwerp mee te nemen van thuis, dat met (hun) religie te maken heeft. En/of neem zelf een voorwerp mee.
- Bekijk de filmpjes van SchoolTV, link via www.erfgoedbrabantacademie.nl/expeditieheiligehuisjes.
- Lees de achtergrondinformatie via de website www.erfgoedbrabantacademie.nl/expeditieheiligehuisjes.
- Lees de drie opties voor de eindopdracht door en maak een keuze voor een van de drie. Deze keuze is van invloed op de invulling van het locatiebezoek in de tweede les. Mogen de leerlingen deze opdracht in groepjes, tweetallen of individueel maken?
- Maak een afspraak met de locatie(s). Vertel hen het doel van het bezoek en de opdrachten die de leerlingen gaan maken. Een rondleiding zou van toegevoegde waarde zijn voor het bezoek. Mogen leerlingen zelf rondlopen? En mogen er (film)opnames gemaakt worden? Wissel ook telefoonnummers uit, want het kan zijn dat een bezoek op het laatste moment in verband met een begrafenis afgezegd moet worden.
- Is het nodig om ouders te vragen voor het rijden van en naar de locatie? (voor de inhoud van de les op locatie is dat niet nodig).

LES 1 VOORKENNIS ACTIVEREN

Deze les heeft tot doel om leerlingen bewust te maken, voorkennis te activeren en hen kennis te laten maken met verschillende godsdiensten waardoor leerlingen bij het bezoek aan het gebouw van alles zullen herkennen.

- Introduceer het onderwerp als een ontdekkingstocht, aan de hand van het meegenomen voorwerp (leerkracht of leerlingen). Op welke manier hebben voorwerpen te maken met verschillende geloven?
- Bespreek dat Heilige Huisjes bijzonder zijn omdat zij door hun speciale buiten- en binnenkant vertellen over het geloof zelf, maar ook over de geschiedenis van dat geloof in Noord-Brabant.
- Leerlingen gaan zelf hun ontdekkingen vastleggen in een persoonlijk logboek. Daarbij gebruiken zij de kijkwijzers voor de buiten- en binnenkant van het gebouw, maar ook (naar keuze en in overleg met de gebouwbeheerder) opnameapparatuur voor beeld en geluid voor de eindopdracht.
- De verzamelde informatie wordt gebruikt voor een door de docent te kiezen eindopdracht (zie pagina 8).

Opdracht 1

Bespreek met de leerlingen welke rol geloof speelt in het leven van alledag. Laat leerlingen opdracht 1 in het logboek invullen en naar aanleiding daarvan organiseert u een klassengesprek om het onderwerp nader te verkennen met de leerlingen.

Opdracht 2 en opdracht 3

Tijdens deze expeditie verkennen de leerlingen de grootste godsdiensten: katholicisme, protestantisme, islam en jodendom.

- De begrippen uit opdracht 3 worden toegelicht in de begrippenlijst achter in deze handleiding.
- Gebruik opdracht 2 als opstart voor opdracht 3. Bespreek met de leerlingen dat er verschillende godsdiensten bestaan.
- Vraag bij opdracht 3 wat de leerlingen al weten van verschillende geloven? Bekijk daarna de filmpjes van SchoolTV via de website www.erfgoedbrabantacademie.nl/expeditieheiligehuisjes. In korte fragmenten komen kinderen en vertegenwoordigers van verschillende godsdiensten in Nederland aan het woord over hun geloof. Voor ieder geloof is er een aflevering van ca. 15 minuten. Duidelijk wordt dat er naast verschillen ook overeenkomsten tussen de verschillende godsdiensten bestaan. Ook kunt u de leerlingen zelfstandig informatie laten zoeken op internet, bibliotheek of documentatiecentrum. Vervolgens vullen de leerlingen opdracht 3 in. Wat de leerlingen niet weten laten ze open, tijdens de nabespreking kunnen de leerlingen de ontbrekende antwoorden invullen.

Opdracht 4

- Laat de leerlingen opdracht 4 invullen in hun logboek.
- Vraag de leerlingen of je aan de buitenkant kunt zien bij welk geloof een gebouw hoort. Kennen de leerlingen dergelijke gebouwen in hun directe leefomgeving? Kennen ze de gebouwen ook van binnen?
- Bespreek met de leerlingen de verschillen die hen opvallen. Waaraan kun je de verschillende godsdienstige gebouwen herkennen?
- Benoem overeenkomsten tussen gebouwen.

Opdracht 5

Laat de leerlingen opdracht 5 invullen in hun logboek.

Opdracht 6

- Laat leerlingen ontdekken hoe verschillende godsdiensten in Noord-Brabant terecht zijn gekomen en zich hebben ontwikkeld. Laat ze de tijdlijn in het logboek lezen. (pagina 12 in het logboek) U vindt voor uzelf een uitgebreidere tijdlijn via www.erfgoedbrabantacademie.nl/expeditieheiligehuisjes.
- Hoe zien leerlingen de toekomst van godsdiensten in Noord-Brabant? Laat hen in hun logboek het tijdvak van de toekomst invullen.

U sluit de les af door de tweede les te introduceren bij de leerlingen. Neem met de leerlingen het locatiebezoek door: Waar gaan jullie naartoe? Welke regels gelden daar? Wat moet je allemaal meenemen? Vertel de leerlingen de bedoeling van het locatiebezoek. Aan welke eindopdracht gaan ze werken?

Opdracht 7

Na de instructie over de eindopdracht kunt u de leerlingen opdracht 7 laten invullen in hun logboek.

LES 2 ZINVOL BELEVEN

Deze les heeft tot doel de leerlingen het religieuze erfgoed te laten ervaren door een bezoek aan een Heilig Huisje. Door gericht te kijken en het beantwoorden van vragen in hun logboek passen ze de opgedane kennis toe. Leerlingen ervaren met verschillende zintuigen het interieur en brengen hun ervaring onder woorden. Daarnaast verzamelen de leerlingen aanvullende informatie voor de eindopdracht.

Zoek naar een Heilig Huisje in de omgeving van uw school, maak een afspraak en neem het doel van het bezoek door (zie voorbereiding pagina 5).

Opdracht 8

Laat leerlingen tijdens hun bezoek aan het Heilige Huisje de kijkwijzer in hun logboek invullen en de vragen stellen die zij van te voren hadden opgeschreven. Hebben de leerlingen genoeg informatie verzameld voor het uitvoeren van de eindopdracht?

LES 3 EINDOPDRACHT

Deze les heeft tot doel om de opgedane kennis en ervaringen te verwerken. Leerlingen reflecteren op hetgeen ze geleerd hebben en passen dit toe in de eindopdracht.

Opdracht 9

Wat heeft de leerling geleerd tijdens zijn onderzoek? Welke informatie was nieuw? Wat maakte de meeste indruk? Etc.

Opdracht 10

Maak een keuze uit onderstaande opties:

Een bijzonder gebouw

Leerlingen hebben ervaren dat het gebouw bijzonder is, maar veel mensen weten er niets van. Maak met jouw groep een folder, muurkrant, affiche, filmpje of iets dergelijks waarmee je anderen duidelijk maakt waarom het gebouw bijzonder is.

Leerlingen maken in de uitwerking gebruik van informatie uit het lesmateriaal, foto's die zij ter plaatse maken, informatie die de gebouwbeheerder geeft of die zij vinden in documentatiemateriaal of op internet. Met informatie over de betreffende godsdienst en het gebouw zelf maken de leerlingen duidelijk waarom zij dit gebouw bijzonder vinden.

Een bedreigd gebouw

Bij het behoud en beheer van (monumentale) gebouwen kunnen allerlei problemen een rol spelen. Wie gebruikt het gebouw? Wie moet het gebouw betalen? Vormt het gebouw een geheel met de directe omgeving? Kan het gebouw blijven bestaan, maar dan met een andere functie? Welke functie is dan passend in een dergelijk gebouw? Of moet het gebouw gesloopt worden? En dan? Breng in kaart met welke bedreigingen jullie Heilige Huisje te maken heeft. En wie vinden er allemaal iets van dit gebouw en wat vinden zij dan? Welke emoties spelen bij deze verschillende partijen? En hoe denken de leerlingen er zelf over? Bedenk in jouw groep de mogelijkheden, argumenten en oplossingen voor dit Heilige Huisje en presenteer die aan de rest van de klas.

Een gebouw met verhalen

Mensen in de (directe) omgeving hebben herinneringen die te maken hebben met het gebouw. Hou interviews en maak een (film)presentatie van de verhalen die mensen over het gebouw vertellen. Uit de presentatie wordt duidelijk dat het gebouw op uiteenlopende manieren betekenis heeft voor mensen. Mensen gaan er naartoe om te bidden, om kinderen in de geloofsgemeenschap op te nemen, om te trouwen of om afscheid te nemen van dierbare overledenen. Maar ook niet-gelovigen hebben iets over het gebouw te vertellen. Wat weten zij ervan? Wat vinden zij ervan?

BIJLAGEN

Antwoordmodellen

Opdracht 1

Naar eigen inzicht

Opdracht 2

Kerkklok wordt geluid om de mensen naar de kerk te roepen.

Kerk, moskee, synagoge of **tempel** zijn gebouwen waar mensen samenkomen om hun God te eren.

Azaan of **ezan** wordt gezongen om de mensen naar de moskee te roepen.

Sinterklaas is lang geleden door de katholieke kerk heilig verklaard.

Kerst is het feest van de geboorte van Jezus.

Zondag is voor de christenen de rustdag die God nam nadat hij de wereld had gemaakt.

Opdracht 3

joods
geloof

katholiek
geloof

protestants
geloof

islamitisch
geloof

Hoe heet het symbool?	Davidster	Kruis	Kruis met ster	Maansikkel
Wat is de naam voor God?	Hasjem/ de Naam	God	God	Allah
Wat is het heilige boek?	Thora	Bijbel	Bijbel	Koran
Wie is de belangrijkste leraar met een boodschap van God?	Mozes	Jezus	Jezus	Mohammed
Hoe heb je contact met God?	bidden	bidden	bidden	bidden
Waar komen de gelovigen samen om tot God te bidden?	synagoge	kerk	kerk	moskee
Wat is een belangrijke plek in het gebouw?	heilige ark	altaar	avondmaals- tafel	mihrab
Wie leidt de bijeenkomst van de gelovigen?	rabbijn	priester	dominee	imam
Vanaf welke plek wordt gelezen uit het heilige boek?	biema	kansel of preekstoel	kansel of preekstoel	minbar
Welke dag is de voorgeschreven rustdag of op welke dag komen mensen samen om te bidden?	sabbat/ zaterdag	zondag	zondag	vrijdag
Wat is een erg belangrijke feestdag?	Pesach	Pasen	Pasen	offerfeest
Aan welke leefregels moet je je houden?	Tien geboden	Tien geboden	Tien geboden	Vijf zuilen van de islam
Naar welke heilige plaats reizen de gelovigen als het kan?	Jeruzalem	Jeruzalem	-	Mekka
Wat gelooft men dat er na de dood is?	Hiernamaals	Hiernamaals	Hiernamaals	Hiernamaals

Opdracht 4

Katholieke kerk

Protestantse kerk

Moskee

Synagoge

v.l.n.r.: c. preekstoel – a. altaar – b. kruisweg

v.l.n.r.: c. borden met nummers uit het liedboek – a. kansel –
b. avondmaalstafel

v.l.n.r.: c. mihrab – b. quibla – a. minbar/preekstoel

v.l.n.r.: b. biema – a. heilige ark – c. zitplaats voor mannen

Opdracht 5

Antwoordmodel v.l.n.r. en van boven naar beneden:

Dooptont – kansel – wijwaterbakje – Thora

Kruisgang – heiligenbeeld – ark – Bijbel

Mihrab – altaar – minbar – Koran

Opdracht 6 t/m 9

Naar eigen inzicht

BEGRIPPENLIJST

Allah is het Arabische woord voor God. Het woord komt voor in de Koran maar wordt ook gebruikt door joodse en christelijke minderheden in Arabisch sprekende landen.

Altaar (van het Latijn altus = hoog) is een tafel uit hout of steen waar rituele handelingen worden verricht, zoals het brengen van offers aan God.

Avondmaalstafel is een tafel in de kerk waarop bij de viering van het Heilig Avondmaal het brood op een schaal en de wijn in een avondmaalsbeker gereed staan. De liturgietafel wordt soms ook als avondmaalstafel gebruikt.

Bidden is het zoeken van een spiritueel contact met het goddelijke en is bedoeld om eerbied te tonen, een verzoek te doen, of om de eigen gedachten en emoties richting te geven.

Biema is een verhoogd platform in een synagoge van waar de voorganger de dienst leidt.

Bijbel is het heilige boek van de christenen. Het woord 'bijbel' dat 'het boek' van de christenen betekent, wijst op een verschil met de joodse thora dat de vorm heeft van een rol.

Davidster is een zespuntige ster uit de tijd van David en Salomo en zou de tempel in Jeruzalem hebben gesierd. De davidster is te vinden als versiering van de voorgevel of het interieur van de synagoge. Sommigen zien hierin het hemelse element dat naar de aarde streeft (de driehoek met punt gericht naar beneden) gecombineerd met het aardse element dat naar de hemel streeft (driehoek met punt gericht naar boven).

Dominee is iemand die voorgaat bij een godsdienstoefening van de protestanten. Het woord dominee is afkomstig van het Latijnse dominus dat heer betekent. Voor het beroep zelf wordt het woord 'predikant' gebruikt.

God is de aanduiding voor het hoogste wezen, degene die volmaakt en almachtig is, de wereld heeft geschapen en daarom vereerd dient te worden door middel van rituelen, gebed of andere praktijken.

Maansikkel met ster is het belangrijkste symbool van de islam. De nieuwe maan symboliseert de komst van het licht na de duisternis. De vijfpuntige ster verwijst naar de vijf zuilen van de islam: de geloofsbelijdenis, het gebed, het geven aan de armen, de vasten tijdens de maand Ramadan en de bedevaart naar Mekka.

Heilige ark is een kast die meestal verborgen is achter een geborduurd gordijn, waarin de heilige boekrollen in de synagoge worden bewaard.

Hiernamaals is de plaats waar volgens gelovigen mensen na hun dood naartoe gaan. Er zijn godsdiensten die onderscheid maken tussen de hemel waar het aangenaam is en de hel waar mensen pijn lijden.

Imam is in de soennitische stroming van de islam de voorganger in het gebed (de salat). Het Arabische woord imam betekent leiderschap. Iman betekent geloof en wordt nogal eens verward met imam. In de sjiiitische leer is de imam de geestelijke leider die op grond van goddelijke inspiratie de koran uit kan leggen.

Jahweh de Hebreeuwse lettercombinatie jod-hee-vav-hee (JHWH of JHVH) is in de Hebreeuwse Bijbel de Naam van God. Joden spreken de naam JHWH nooit uit, uit respect voor de heiligheid van God en omdat de juiste uitspraak onbekend is.

Jeruzalem was de oude hoofdstad van de koninkrijken Israël, Judea en van het Latijnse Koninkrijk Jeruzalem. Voor joden, christenen en moslims is de stad belangrijk omdat verschillende plaatsen in de stad voor hen heilig zijn.

Jezus is volgens de christelijke leer de eniggeboren Zoon van God die beloofde de mensen die in hem geloven te 'behouden' en 'eeuwig leven' te geven.

Kansel of preekstoel is een verhoogde plaats in een kerk van waaraf de geestelijke spreekt. Ondanks het woord preekstoel doet hij dat steeds staande. De preekstoel staat symbool voor de berg van waarop Jezus predikte.

Kerk is een plaats van samenkomst voor christenen. In dit gebouw worden diensten en andere religieuze samenkomsten belegd ter ere van God. Een kerk wordt ook wel bedehuis, gebedshuis, Godshuis of tempel genoemd.

Koran is het enige van de door moslims erkende islamitische Heilige Boeken dat zuiver zou zijn overgeleverd. Volgens de islamitische traditie zijn de woorden in de Arabische taal door God via de engel Djibriel aan Mohammed 'neergezonden'.

Kruis is vooral bekend als een christelijk religieus symbool. De betekenis ervan wordt afgeleid van het christelijke geloof dat Jezus door de Romeinen gekruisigd werd. Dit was in het Romeinse Keizerrijk een vaak gebruikte methode om slaven en niet-Romeinen die misdaden hadden begaan te executeren.

Mekka is de heiligste stad binnen de islam. De hadj, de pelgrimage naar Mekka, is verplicht voor iedere moslim die het zich financieel en qua gezondheid kan veroorloven. Voor een moslim is de al-Masjid al-Haram, de moskee met de Ka'aba de heiligste plaats ter aarde. Zowel de stad als de moskee is streng verboden voor niet-moslims.

Mihrab is de gebedsnis in een muur in de moskee die de gebedsrichting, de quibla, aangeeft. Doorgaans zit de mihrab in het midden van de quiblamuur. Van oudsher werd de nis voor het versterken van het geluid gebruikt om de aanwezigen synchroon te laten bidden.

Minbar is het preekgestoelte in de moskee waar de imam een aantal zegeningen en de preek, uitspreekt tijdens het gezamenlijke gebed op vrijdag. De minbar is rechts gelegen van de mihrab.

Mohammed is de grondlegger van de islam. In deze religie wordt hij als de laatste profeet en boodschapper gezien die de uiteindelijke openbaring van God zelf zou hebben ontvangen.

Mozes is volgens de Bijbel de voornaamste profeet en de stichter van de Israëlitische godsdienst, de ontvanger en schrijver van de Thora en de aanvoerder van het volk tijdens de doortocht door de woestijn tot aan de grenzen van Kanaän.

Moskee is een gebedshuis binnen de islam. Bij de moskee staan een of meer lange, smalle torens: de minaretten. Vanaf een minaret wordt vijf keer per dag tot het gebed opgeroepen. Deze oproep wordt azaan (ook wel adzan, athan) genoemd.

Offerfeest of slachtfest wordt gevierd ter nagedachtenis aan de profeet Ibrahim, die bereid was zijn zoon te offeren in opdracht van God.

Pasen is het belangrijkste christelijke feest voor de christenen die dan vieren dat Jezus is opgestaan uit de dood, op de derde dag na zijn kruisiging.

Pastoor is binnen de katholieke kerk degene die van een bisschop de priesterwijding heeft ontvangen waarna hij de bevoegdheid heeft om te preken en de sacramenten te bedienen. Hij draagt de verantwoordelijkheid over een parochie. Het woord pastoor komt van het Latijnse woord pastor, dat herder betekent.

Priester is een tussenpersoon tussen God en de mensen.

Pesach staat ook bekend als het lentefeest, vrijheidsfeest of matzefeest en is een van de belangrijkste feesten in het jodendom. Met Pesach herdenkt men de joodse slavernij in Egypte en de uittocht uit Egypte ('Exodus') en daarmee de bevrijding van de slavernij.

Rabbi betekent letterlijk leraar maar wordt ook gebruikt voor de geestelijke leider van de synagoge. Een rabbi mag religieuze diensten en gebeden leiden, maar zijn voornaamste rol is die van spiritueel raadgever, leraar, kenner van de joodse wet en van daar uit de persoon die geschillen aangaande de joodse wet beslist. Een rabbi is feitelijk nog het meest vergelijkbaar met een rechter.

Sabbat/zaterdag is de zevende dag van de joodse week en moet volgens de voorschriften in de Tenach (Hebreeuwse Bijbel) in de eerste plaats worden gevierd door een onthouding van alle arbeid. Volgens het eerste Hebreeuwse Bijbelboek – Genesis – rustte God op deze dag uit van zijn schepping die hij in de zes dagen daarvoor tot stand had gebracht.

Synagoge is in het jodendom een gebeds- en gemeenschapshuis, waar religieuze bijeenkomsten plaatsvinden.

Thora betekent leer, instructie of wet. Het woord wordt gebruikt voor de eerste vijf boeken van de Tenach (Hebreeuwse Bijbel), die de grondslag van het joodse geloof vormen. Het zijn Beresjiet (Genesis), Sjemot (Exodus), Wajikra (Leviticus), Bemidbar (Numeri), Dewariem (Deuteronomium).

Tien geboden zijn leefregels die volgens het jodendom, het christendom en de islam door God aan de mensen zijn opgelegd. Vrij vertaald: je mag geen andere goden dienen dan God. Wees goed voor alle mensen. Gebruik de naam van God niet zomaar door te vloeken of te schelden. Na zes dagen werken zal je de zevende dag rusten. Hou van je vader en je moeder. Je mag niet moorden. Je mag niet scheiden. Je mag niet stelen. Je mag niet liegen of roddelen over een ander. Je mag niet jaloers zijn op een ander.

Vrijdag heeft voor christenen een bijzondere betekenis, omdat de kruisiging van Christus op een vrijdag plaatsvond. Voor de moslims is vrijdag de belangrijkste dag van aanbidding. De joodse sabbat begint bij zonsondergang op vrijdagavond, en houdt op bij zonsondergang op zaterdag.

Vijf zuilen van de islam zijn religieuze verplichtingen van elke moslim: de geloofsbelijdenis (shahadah), de rituele gebeden (salat of salah), het geven van aalmoezen (zakat of zakah), de vasten tijdens ramadan (saum of siyam) en de pelgrimstocht naar Mekka (hadj, hajj of haj).

Zondag is in het christendom de wekelijkse rustdag. In het Oude of Nieuwe Testament is niet te lezen dat de zondag de rustdag is, echter de meeste kerken houden op zondag hun eredienst.

COLOFON

Ontwikkeling van herziene versie Expeditie Heilige Huisjes door:

erfgoed brabant
academie

Voor meer informatie:

www.erfgoedbrabantacademie.nl/expeditieheilighuisjes

Vormgeving:

Maartse Hazen, Nijmegen

www.maartsehazen.nl

Mede mogelijk gemaakt door:

Provincie Noord-Brabant

's-Hertogenbosch, januari 2019

© Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever, Erfgoed Brabant.

Erfgoed Brabant Academie is onderdeel van

erfgoed brabant